

På vej til den fredelige, danske revolution

De nationalliberale, borgeren og nationalismen 1831-1848

Af Christoffer Leiding Kølvraa

Systemskiftet i Danmark i 1848-49 var enden på den danske enevældes næsten 200-årige historie. Som sådan kunne den betragtes som den uundgåelige sejr over et forældet statsprincip for de moderne liberale ideer fra den franske revolution. Men den retorik, som oppositionen til enevælden benyttede i 1840'erne, var faktisk mere national, end den var egentlig liberal. Ikke at de liberale værdier helt forsvandt fra det politiske rum, men de var i stadig større grad indsvøbt i national argumentation og gled til tider endog helt i baggrunden til fordel for en aggressiv, nationalistisk retorik - næsten udelukkende rettet mod helstatens mest tyske del, hertugdømmet Holsten, der var fuldbyrdet medlem af det tyske forbund. Den dansk-tyske konfrontation i helstaten fuldbyrdes som bekendt med militær konflikt fra 1848 til 1851 i treårskrigen.

Man må imidlertid holde sig for øje, at den dansk-tyske politiske modsætning i helstaten ikke kan betragtes som forudsætningen for den politisering af det nationale, der tog fart efter 1842, snarere tværtimod. Det var politiseringen af det nationale, der avlede den dansk-tyske modsætning - ikke omvendt.

Initiativet til denne politisering blev taget af ledende liberale i København, fortrinsvis mændene omkring avisen *Fædrelandet*: Orla Lehmann, D.G. Monrad og Carl Ploug. Men den blev omgående taget op af det intellektuelle, liberale miljø i Kiel. På ganske kort tid blev disse to tidligere tæt allierede grupper således hinandens uforsonelige modsætninger.

Før 1842 havde de to universitetsbyer, København og Kiel, netop været kraftcentrene i den liberale opposition mod enevælden, og de to grupper arbejdede således op igennem 1830'erne og de første år af 1840'erne tæt sammen. Dengang hyldede de ved lejlighed hinandens ledere og faldne i kampen.¹ Den første konsekvens af politiseringen af det nationale i Danmark var derfor i realiteten en fragmentering af den liberale front mod enevælden. Ikke desto mindre kunne de københavnske liberale bare seks år senere overtage regeringsmagten i København ved den fredelige revolution i marts 1848.

De spørgsmål, der melder sig, er således ikke bare, hvorfor ledende københavnske liberale valgte at accentuere det nationale i 1842, men også, og måske endnu vigtigere, hvordan denne retorik kunne generere en sådan opbakning bag disse mænd, at de i marts 1848 kunne slutte den udslagsgivende adresse til kongen med en slet skjult trussel om folkelig opstand i ordene:

“Vi anråber Deres Majestæt om ikke at drive Nationen til Fortvivlelsens Selvhjælp.”²

Denne trussel, forstærket af begivenhederne på samme tid andre steder i Europa, blev taget alvorligt, ikke bare af kongen der overgav regeringsmagten efter bare tre måneder på tronen, men også af slesvigholsterne, der nu ikke så andre muligheder end direkte væbnet opstand.

Først er det imidlertid nødvendigt at ride baggrunden for de politiske forandringer op. I første halvdel af 1800-tallet blev de tilbageblevne enevældige fyrster i Europa nemlig sat under et stadig større pres m.h.t. selve legitimiteten af deres statsmagt.

Legitimitetskrise og politisk liberalisme

Den gamle legitimitet som konge af Guds nåde blev her i rationalitetens tidsalder i stadig større grad betragtet som håbløst gammeldags. Selvom kongemagten mange steder formelt hvilede på dette princip, blev det allerede efter Napoleonskrigene ikke længere brugt i den seriøse, politiske diskurs. Selvom mange af de monarker, der besejrede Napoleon, nok ønskede sig tilbage til den gode, gamle orden, så blev det dog hurtigt klart, at den franske revolutions ideer, eller måske rettere hvad disse ideer havde resulteret i, ikke bare kunne glemmes igen. Her havde folket i et af Europas ældste monarkier povet at henrette deres guddommelige konge. En skæbne, som ingen af de resterende enevældige monarker havde lyst til at friste.

De guddommelige monarker stod altså i en legitimitetskrise, simpelthen fordi det princip, hvorpå deres magt hvilede, i stadig mindre grad stemte overens med samtidens tankegang. Ydermere forværredes denne krise ved, at monarkernes undersætter ikke længere bare skulle finde sig i det enevældige styre.

Den moderne stat krævede i stadig større grad mere fra befolkningen end bare deres passivitet. Der var i stadig større grad brug for deres aktive deltagelse eller accept, f.eks. i de massehære, som samtidens krigsførelse krævede, eller simpelthen i indbetalingen af de regelmæssige skatter, som den moderne stat hvilede på. Staten blandede sig stadig mere i den enkeltes liv og blev dermed stadig mere afhængig af dennes samarbejde.³

Desuden syntes selve den tredeling af samfundet i bønder, præsteskab og adel, som enevælden oprindeligt havde bygget på, at være i opløsning. En stadig større og stærkere middelstand, som ikke passede ind i dette gudgivne system, var vokset frem. Akademisk

uddannede sønner af borgerskabet bemandede store dele af statens bureaukrati og var således ansvarlige for dens daglige virke. Men de var samtidig ekskluderet fra de politiske privilegier, som adelen stadig nød alene.

Den anden gruppe, der udgjorde middelstanden, var det kapitalistiske handelsborgerskab. Disse havde udviklet sig til én af samfundets økonomisk stærkeste grupper, og det var således også hos dem, at staten hentede en stadig større del af skatteindkomsterne. Men heller ikke her modsvarede deres økonomiske magt af nogen politiske rettigheder.⁴

Alt i alt måtte Europas tilbageblevne enevældige monarker således, omend modvilligt, efterhånden indse, at de principper som statsmagtens legitimitet hvilede på måtte reformeres, hvis man skulle gøre sig håb om at undgå flere revolutioner.

De danske omstændigheder

I Danmark var reformerne dog ikke en konsekvens af noget mærkbart pres fra borgerskabet, men i stedet et resultat af den danske helstats udenrigspolitiske forhold. Den liberale opposition, der var tilstede i 1820'erne, var spredt og vag, og kongen kunne således forholdsvis let holde den nede ved at statuere eksempler, når det var nødvendigt. Men den danske konge var også en del af det tyske forbund i sin egenskab af hertug af Holsten. Den forbundstraktat, der var blevet indgået mellem de tyske fyrster i 1815, indeholdt faktisk en paragraf om oprettelsen af rådgivende stænderforsamlinger.

Efter urolighederne i 1830 var der således blandt forbundets fyrster enighed om, at det var på høje tid at demontere det tyske borgerskabs stadig mere højroste liberale krav, hvilket man netop håbede ville være resultatet af sådanne rådgivende forsamlinger. Den danske konge var altså forpligtet til at oprette en stænderforsamling for Holsten, men da statsrationalet i helstaten var så vidt muligt at dele sol og vind lige mellem de enkelte dele, blev der i 1831 udsendt forordning om, at man ikke bare ville oprette én stænderforsamling, men hele fire; én for Holsten, én for Slesvig, én for Jylland og én for øerne. Selvom borgerskabet ikke var talmæssigt overlegent i forsamlingerne, blev de den dominerende gruppe i forsamlingernes debatter, simpelthen fordi de, der i overvældende grad var akademikere, var trænet i retorikkens kunst og således indtog talerstolen langt oftere end de andre deputerede.⁵

Selvom den stærkt konservative kong Frederik VI nok også må have følt, at hans legitimitet som konge af Guds nåde ikke længere stemte overens med samtidens ideer, så var reformerne i Danmark, d.v.s. stænderforsamlingerne, altså ikke resultatet af, at det danske borgerskab i nogen overvældende grad gjorde ham opmærksom på dette. Reformerne var i realiteten noget af en foræring fra en langt mere udviklet tysk middelstand, og blev kun gennemført i Danmark p.g.a. helstatens særlige sammensætning og indre statslogik.⁶

Men hvis den danske konge havde håbet, at han kunne sikre sig borgerskabets fortsatte passivitet ved at

tillade dem at rase ud i rådgivende forsamlinger, da havde han forregnet sig. Borgerskabet var med stænderforsamlingerne tværtimod blevet udstyret med et politisk forum, der var langt overlegent i forhold til de klubber og foreninger, hvor en sådan meningsudveksling før havde måttet finde sted. Stænderforsamlingerne var en langt bedre platform til at nå offentligheden. Dette resulterede i, at der ud fra og omkring forsamlingerne blev sat gang i en voldsom politisering af borgerskabet. Forsamlingerne behandlede en bred vifte af spørgsmål angående statens forhold, og den borgerlige offentlighed fulgte med stigende opmærksomhed med i debatten.

Snart voksede derfor den borgerligt liberale selvtilid ud fra rationalet, at såfremt man var i stand til at diskutere og rådgive seriøst om statens forhold, da måtte man dog også være kvalificeret til at have egentlig indflydelse på de behandlede spørgsmåls endelige afgørelse. Man nåede således i liberale kredse hurtigt frem til den holdning, at de rådgivende forsamlinger kun havde været prøvestenen for folkets duelighed, og at kongen snart måtte skride til det næste skridt i den generelle udvikling: en fri konstitution og dermed egentlig medbestemmelse.⁷

Den liberale opposition var dog klar over, at man ikke kunne regne med noget fra Kong Frederik VI, men da han døde i december 1839, steg optimismen voldsomt. Tronfølgeren, Kong Christian VIII, havde jo i sine sidste dage som statholder i Norge i 1814 givet nordmændene Eidsvollforfatningen. I liberale kredse var man således overbevist om, at han nu måtte gøre det samme i Danmark. Allerede få dage efter tronbestigelsen stod en deputation bl.a. bestående af Orla Lehmann, Carl Ploug og D.G. Monrad således hos kongen med en adresse, der netop bad ham om at fuldbyrde det værk, der var påbegyndt med stænderforsamlingerne, altså at give folket en fri konstitution.⁸ De skulle imidlertid blive slemt skuffede.

Det hegemoniske motiv: spillet om magten

Forklaringen på, at den liberale opposition, der voksede frem i 1830'erne, i 1842 blev nationalliberal og i udtryk herfra faktisk mere national end liberal, er specielt i de seneste år blevet søgt af flere historikere, f.eks. Uffe Østergaard, Steen Bo Frandsen og Hans Vammen, i en hegemonisk forklaringsmodel.⁹ En sådan forklaringsmodel betragter nationalismen primært som et redskab, som siddende eller potentielle magthavere anvender sig af for at opnå eller beholde magten. Nationalismen er i denne forklaring ikke stort andet, end hvad den norske historiker Jens Arup Seip har kaldt et vikarierende motiv. D.v.s. at politikerne fremstiller deres prioriteringer som nationalt motiverede, mens de virkelige motiver er en hel del mindre ædle eller bare mere jordnære, som f.eks. erhvervelse af magt eller økonomisk vinding.¹⁰

Den accentuering af det nationale, som specielt den liberale kreds omkring *Fædrelandet* påbegyndte i 1842, opfattes altså først og fremmest som et taktisk træk i spillet om magten. Den nationale retorik afspejlede altså i realiteten hverken noget reelt problem eller dens

ophavsmænds egentlige politiske prioriteter, den blev benyttet fortrinsvis i populistisk øjemed, d.v.s for at skaffe opbakning bag gruppens magtambitioner. Det egentlige mål for de nationalliberale var således magten. Nationalismen og konflikten i Slesvig, som denne afstedkom, var for så vidt bare midlet.

Den liberale bevægelseskrise

En sådan opfattelse af de nationalliberales nationalisme begrundes for en stor del ud fra den situation, den liberale opposition stod i, da den tog fat på politiseringen af det nationale. Bevægelsen var i begyndelsen af 1840'erne løbet ind i en dyb krise. Den nye konge havde afvist anmodningen om en konstitution som den norske. Og på trods af hektisk, liberal aktivitet i foråret og sommeren 1840 syntes han ikke at lade sig rokke, snarere tværtimod. I sommeren 1840 foretog han en rundrejse i landet og blev alle steder mødt med en sådan hyldelse, at han ved hjemkomsten til København selvsikkert pointerede over for sin betroede rådgiver A.S. Ørsted, at han ikke havde tænkt sig at give efter for en fem-seks demagoger.¹¹

En dyb - næsten defaitistisk - skuffelse begyndte således at slå igennem i liberale kredse i 1841. Den liberale festdag den 28. maj, udstedelsesdatoen for stænderforordningen af 1831, blev aflyst p.g.a manglende tilslutning, og selv i *Fædrelandet* kunne man den 15. oktober læse en artikel med titlen "Reaktionen har sejret."¹²

Orla Lehmann portrætteret i sin fængselscelle, hvor han befandt sig fra januar til april 1842. (Fra Hans Jensen, *De Danske Stænderforsamlings Historie 1830-1848*, København 1934, s. 307, ingen kunstner opgivet)

Hvis der længere herskede nogen tvivl om den nye konges anti-konstitutionelle holdninger, så blev disse helt klare, da enevælden valgte at statuere et eksempel

med Orla Lehmann og i januar 1842 idømte ham tre måneders fængsel for, i en tale han holdt på Falster et år tidligere, at være gået for langt med sine konstitutionelle ideer og dermed have udvist kongefjendskhed.

Som kronen på værket foretog kongen i foråret 1842 desuden udskiftninger i statsrådet. De nye ministre var højtstående adelsmænd fra hertugdømmerne, og selv om de i den nationale agitation senere primært blev fremstillet som danskfjendtlige, så var de først og fremmest bund-konservative helstatsmænd.¹³ Den liberale bevægelse var efter de to første år af 1840'erne gået fuldstændig i stå, og dens opbakning i befolkningen var svingende. Men midt i miseren syntes der at have vist sig en vej ud af dødvandet.

Flere aviser havde i vinteren 1841 optrykt en tysk artikel, hvor ledende tyske intellektuelle argumenterede for, at Danmarks lidenhed både økonomisk og militært ikke lovede godt for statens beståen i fremtiden. Det blev således foreslået, at Danmark skulle slutte sig til det tyske forbund som dettes admiralstat. Her syntes man at have ramt en nerve i borgerskabet, for admiralstatsplanerne rejste specielt i København voldsomt postyr og hidsig trods.¹⁴

Det er med den baggrund ikke så overraskende, at Lehmann ved sin første optræden efter sin løsladelse, ved en ellers noget tyndt besøgt 28. maj-fest 1842, lancerede den nye nationale linje fuldt ud i sin "Danmark til Ejderen"-tale. Heri pressede han afvisningen af admiralstatsplanerne til det yderste og proklamerede således, at den danske stat, sprog, kultur og folk kun ville bestå, hvis man skilte sig af med det tyske Holsten og forsvarede sig mod "Nordalbingernes højforræderiske Skraal og mod alle tyske Fuglefængeres søsyge Erobringslyst."¹⁵

Efterfølgende blev den nationale retorik altdominerende i *Fædrelandet*. F.eks blev den sprogsag, der længe havde verseret ved den slesvigske stænderforsamling, nu forsidestof. Den slesvigske deputerede P. Hiort Lorenzen, der havde insisteret på sin ret til at tale dansk i forsamlingen, blev således pludselig en berømmethed i København, og de nationalliberale fejrede ham ved en stor fest i januar 1843.¹⁶ Resultaterne af den nationale agitation lod da heller ikke vente på sig ret længe. Hen over 1842-43 steg mændene omkring *Fædrelandets* popularitet voldsomt og med dem avisens oplag.¹⁷ Hvis Orla Lehmanns liberale i 1842 havde været på jagt efter noget, der kunne genvinde deres opbakning, så havde de fundet det i det nationale.

En hegemonisk forklaring på den liberale oppositions pludselige nationalisme lader sig altså for så vidt sandsynliggøre rent empirisk. Men det synes dog, at denne forklaringsmodel kun belyser nationalismen fra én side. Den forklarer, hvorfor siddende eller potentielle magthavere bliver nationalistiske, men ikke hvorfor dette er så stor en fordel for dem. I det danske tilfælde kan den altså meget vel begrunde Orla Lehmanns og de andre politisk ambitiøse nationalliberales accentuering af det nationale, men den siger intet om, hvorfor dette egentlig resulterede i voksende opbakning bag dem, hvorfor folk med andre ord bed på krogen og

sluttede op bag den nationale retorik og dens ophavs-mænd.

Forklæringsproblemet er så at sige flyttet fra afsenderne af nationalismen til modtagerne af samme. Som den engelske historiker og nationalismeforsker Eric Hobsbawm pointerer, så må man for at forstå nationalismen analysere den fra neden, også selv om den historisk oftest er konstrueret fra oven.¹⁸ Det er derfor nødvendigt først at se på, hvem det i virkeligheden var der lod sig betage af de nationalliberales retorik.

De nationalliberale tilhængere

Det danske samfunds største gruppe, bønderne, synes ikke i perioden før tre-årskrigen at have nogen synderlig interesse i det nationale. Bl.a. Claus Friisberg har vist dette ud fra bidrag og underskriftsindsamlinger vedrørende nationale prioriteter som f.eks. sprogsagerne. Antallet af folk fra bondestanden, der tilsluttede sig eller støttede sådanne tiltag, var minimalt.¹⁹ Når bønderne valgte side i det dansk-tyske modsætningsforhold beroede det i højere grad på en gammeldags kongetroskab.

Dette irriterede faktisk de nationalliberale, fordi det jo netop ikke var særlig fordelagtigt m.h.t. indførslen af en liberal konstitution og dermed deres magtovertagelse. Som Carl Ploug skrev til den sønderjyske bondeleder Laurids Skau: "Det duer ikke med denne Hyklen Kongekjærlighed (...), naar den Person, den gjælder, er aldeles umulig at vinde for det vi, naar Alt kommer til Alt, ville. [konstitutionen]."²⁰

De, der sluttede op om nationalismen, var i stedet i overvældende grad middelstanden, d.v.s. handelsborgerskabet og akademikerne.²¹ En analyse af nationalismen fra neden kan således i denne periode udgå fra en undersøgelse af dens meritter i forhold til netop denne klasses interesser.

Middelstandens interesser: kapitalister og akademikere

En sådan tilgang til nationalismens tiltrækningskraft på middelstanden vil typisk fokusere på handelsstandens økonomiske interesser. Den hviler således tit på to karakteristika ved kapitalismen. For det første dennes ekspanderende natur og for det andet dens ujævne udvikling. D.v.s., at da kapitalismen ikke udviklede sig med samme kraft og på samme tidspunkt i alle de europæiske lande, opstod der i løbet af 1800-tallet en center-periferi ulighed, hvor centeret var de kapitalistisk udviklede borgerskaber i Vesteuropa.

Efterhånden som kapitalismen i de vesteuropæiske stater - specielt kolonimagterne England og Frankrig - udviklede sig og modnedes, begyndte den at ekspandere ud over disse staters grænser. Derved kom handelsborgerskabet i de mindre udviklede periferi-lande under pres, typisk i Central- og Østeuropa, men også de skandinaviske lande. De blev således bevidst eller ubevidst disponerede for nationalismen, da dens fordringer passede overens med deres interesser.

Nationalismen fordrede jo netop stærke statsgrænser, inden for hvilke nationens medlemmer var privilegerede, også på markederne. Nationalstaten var såle-

des på dette tidspunkt den enhed, hvor kapitalismens og nationale kapitalisters behov kunne mødes. Territoriet integreredes ved fjernelse af interne toldgrænser og provinslovgivning, hvilket var nødvendigt for at opfylde kapitalismens behov for fri bevægelighed af arbejdskraft og varer, samtidig med at de nationale markeder beskyttedes udadtil med stærke stats- og dermed toldgrænser.²²

En sådan økonomisk interesseforklaring af nationalisme kan faktisk anvendes på en del af det danske handelsborgerskab. Hamburg havde i løbet af 1830'erne erobret en stadig større del af det danske marked, og ved begyndelsen af 1840'erne trak man varer til fra stort set hele Jylland. Dette var dels en konsekvens af, at Hamburg kunne fremvise en stabil bank, en velorganiseret kredit og bedre afsætningsmuligheder end i hovedstaden, men også p.g.a. Hamburgs placering kun kort vej fra Altona i Holsten, der var den næststørste by i helstaten, og fordi enevælden, med toldloven af 1838, for de fleste varers vedkommende havde ophævet helstatens indre toldgrænser. Selv den norske eksport gik i højere og højere grad over Hamburg.

Dette vakte stor vrede blandt den øverste del af det danske handelsborgerskab, specielt i København, og man talte bittert om "blankokredittens sølvænke" der bandt den danske handel til Hamburg.²³ Denne gruppe havde altså god grund til at blive nationalistiske, hvilket den liberale oppositions ledelse nok har været klar over. Repræsentanter fra det øverste handelsborgerskab og fra den liberale ledelse delte nemlig posterne i mange af Københavns politiske foreninger. Selv på det personlige plan var der forbindelser, idet Orla Lehmanns svigerfar faktisk var en af de største grosserer i København.²⁴

Disse tætte forbindelser til det øverste handelsborgerskab har utvivlsomt været en stor fordel for de nationalliberale m.h.t. økonomisk opbakning bag deres mange indsamlinger og projekter. Men såfremt man ikke bare vil afskrive nationalismens succes som en konsekvens af, at den havde tilstrækkeligt med kapital i ryggen, så må det dog indrømmes, at denne forklaring i det danske tilfælde har nogen mangler. Den har kun udsagnskraft om den del af handelsborgerskabet, der faktisk havde en forretning af en størrelse, der gjorde det nødvendigt overhovedet at bekymre sig om norsk eksport o.s.v. Men værre er det, at den intet siger om den del af middelstanden, der i hvert fald i Danmark var en afgørende del af de nationalliberales tilhængere - nemlig akademikerne.

Det lader sig imidlertid også gøre at konstruere en forklaring på nationalismens gennemslagskraft blandt akademikere ud fra disses økonomiske interesser. En sådan vil i stedet for kapitalismens ekspansion fokusere på konkurrencen om de tilgængelige embeder i staten. Hvis man som ung akademiker - ud af den i staten dominerende etnisk/kulturelle gruppe - håber på et statsembede, bliver ens chancer jo unægteligt større, hvis rekrutteringen kun sker i denne etniske gruppe.²⁵ Da nationalismen jo bl.a. fordrer, at ledelsen og administrationen af staten er i hænderne på mænd af samme

kulturelle baggrund som folket, passer den således også overens med akademikernes interesser.

Men denne synes dog heller ikke at være nogen stærk forklaringsmodel i det danske tilfælde. Her var administrationen af de tyske og de danske dele af staten adskilt allerede under enevælden, og de danske akademikere synes således ikke at have været under noget stort pres i konkurrencen om embeder. Desuden ville en gennemførelse af Ejdergrænsen jo føre til nedlæggelsen af den tyske administration og derfor fjerne stort set lige så mange embeder, som den frigjorde.

Den borgerlige dannelse

For at forklare middelstandens nationalisme, i hvert fald i det danske tilfælde, synes det faktisk mere givtigt at betragte middelstanden, ikke som en klasse i stringent økonomisk forstand, men snarere som en afgrænset gruppe i mentalitetshistorisk forstand. Det borgerlige verdensbillede var nemlig generelt for både handelsborgerskabet og akademikerne præget af to bærende elementer: den borgerlige dannelse og typisk mere eller mindre liberale politiske ideer.

Dannelsen dyrkedes i opdragelsen af middelstandens børn, idet den netop, naturligvis sammen med en vis økonomisk solvens, var det socialt gangbare bevis på, at man virkelig tilhørte middelstanden og ikke de lavere klasser. De liberale ideer udsprang af, at det typisk var sønner af borgerskabet, som gennem deres uddannelse havde tid og mulighed til at stifte bekendtskab med den politiske litteratur og dermed f.eks. med de ideer, der omgav den franske revolution. Ideer, der i modsætning til andre statsteorier som f.eks. enevælden, satte netop deres klasse i centrum.

Længe før 1842 eksisterede der faktisk en romantisk nationalfølelse - i det idekompleks, man normalt refererer til som den borgerlige dannelse. Denne var i høj grad inspireret af den tyske filosof Johann Gottfried Herders tanker og bestod hovedsageligt i, at man lod sig begejstre af "Folkeejendommeligheden", d.v.s. folkets kulturelle karakteristika som sproget, folkesagn og nationens historie. Desuden hyldede man til overflod fædrelandets æstetiske udtryk i billeder og digte. Man anså altså allerede her folkets kultur for noget værdifuldt og bevaringsværdigt. Men denne nationalfølelse var til forskel fra en egentlig nationalisme fuldstændig apolitisk. Man stillede ingen politiske krav på baggrund af det nationale, og Herder havde da heller ingen drøm eller ønske om en samlet tysk statsdannelse.

Nationen var et kulturelt eller kunstnerisk fænomen, og man opfattede således ikke, at den havde nogen egentlig forbindelse til politik eller statsræson. At helstaten husede mere end én nation, var således ikke noget problem i forhold til den romantiske nationalfølelse. Det var faktisk fuldstændigt irrelevant, da de to størrelser, staten og nationen, ikke havde noget med hinanden at gøre.²⁶

Før 1840'erne eksisterede der som sagt ikke nogen nationalistisk spænding mellem dansk og tysk i helstaten. Den konflikt, der efter 1842 blev stadig værre, var en konsekvens af politiseringen af det nationale, fortrinsvis foranstaltet af de nationalliberale. Men at denne

politisering var så effektiv, specielt blandt borgerskabet, har sin mentalitetshistoriske baggrund i den romantiske nationalfølelse, som længe før var en del af den borgerlige dannelse. Man kan med andre ord sige, at det sikkert har været en stor fordel for udbredelsen af en egentlig nationalisme i det danske borgerskab, at det allerede var bekendt med dens begreber og symboler.²⁷ De nationalliberale kunne altså efter 1842 benytte sig af et allerede eksisterende idekompleks i udbredelsen af en egentlig nationalisme.

En af nationalismens grundlæggende fordringer er, som tidligere nævnt, at regeringsmagten bør være i hænderne på mænd med samme kulturelle/nationale baggrund som folket. Regeringen må ligeledes være indstillet på at bevare og beskytte nationen. Der er imidlertid intet i nationalismen, der kræver, at regeringen skal være demokratisk valgt eller legitimeret. Nationalismen kræver således kun, at statsmagten udøves for folket, ikke nødvendigvis af folket. Nationalisme har med andre ord ingen nødvendig placering i det moderne politiske spektrum. Den kan lige vel være statsideologien under et totalitært som under et demokratisk styre.²⁸

Selvom nationalismen således i sig selv ikke nødvendigvis er højre- eller venstreorienteret, så var der i de politisk liberale ideer, som typisk tiltrak middelstanden, faktisk elementer, der gjorde det fristende at supplere dem med nationalismen.

Liberalisme og nationalisme

Den tyske sociolog Jürgen Habermas har udviklet en teori om forholdet mellem liberalisme og nationalisme. Liberalismens problem er, at der i denne ideologi ikke er nogen indbygget normativ afgrænsning af den konstitutionelt liberale stat. Liberalismens definition af statsborgeren udspringer af universalistiske principper eller rettigheder. Rent territorielt siger den altså ingenting om, hvem der skal eller burde høre til i denne kategori.

Det er derfor indbydende at supplere den med nationalismen. Nationalismen opfylder jo netop dette behov, den opdeler verden i "naturlige" enheder, nationerne. Men dette er ikke det eneste sted, hvor nationalismen synes at supplere liberalismen. Helt fra den tidligste tænkning om politisk liberalisme eller demokrati, som f.eks. Rousseau, anså det for nødvendigt med en høj grad af patriotisme blandt de medbestemmende borgere. Denne patriotisme består i, at borgerne er engagerede og loyale over for den konstitutionelle idé og stat, og den er bydende nødvendig for at gøre sig håb om at opnå det demokratiske ideal, at borgerne mødes og rationelt debatterer sig frem til det fælles bedste. Der må altså være en konsensus om, at det er det fælles bedste og ikke ens egne eller specielle gruppers interesser, man argumentere ud fra. En sådan konsensus forudsætter imidlertid en høj grad af tillid og ansvarlighed mellem borgerne, idet man må kunne tro på, at alle de andre også vil det fælles bedste, hvis man selv skal ofre sine personlige interesser for dette højere mål. Uden en sådan patriotisme, en sådan konsensusorienteret debat, kunne der ikke dannes en samlet of-

fentlig mening, og demokratiet ville degenerere til et kontinuerligt slagsmål mellem egoistiske interesser.²⁹

Det er netop i forhold til denne nødvendige tillid mellem borgerne, at nationalismen tilbyder en løsning. Den har nemlig det, som Habermas kalder en socialt integrerende kraft. En af nationalismens grundlæggende påstande er, at identitet er en konsekvens af kultur. Folk, der har samme nationale kultur, har altså samme grundlæggende identitet, er på en grundlæggende måde ens. Vores nationale kulturarv definerer os, også som politiske aktører. Den nødvendige tillid mellem borgerne konstrueres altså ud fra, at de som konsekvens af en fælles national kultur alle er ens, alle er styret af de samme grundlæggende værdier og målsætninger.

At national homogenitet således skulle være en uomgængelig forudsætning for den konstitutionelle stat, synes netop at have været et af de nationalliberale yndlingsargumenter. I *Fædrelandet* kunne man således allerede i efteråret 1842 læse den kategoriske udmelding:

Vækkes ei Nationalbevidstheden, og bliver vor Stilling i Verden os ei klar, da kunne vi forfatte Constitutioner, ordne Finantserne, reorganisere Administrationen, udbrede Selveiendom og gøre mange andre store Ting og dog ei komme syndelig videre i virkelig politisk Udvikling.³⁰

Det var, som Orla Lehmann pointerede, kun muligt at forstille sig en konstitutionel helstat, hvis holstenerne ophørte med at være tyske. Og eftersom nationen defineredes objektivt, var en konstitutionel helstat således efter hans mening en umulighed.³¹

Efterhånden som slesvigholstenerne lod sig provokere og blev stadig mere aggressivt tysk-nationale, blev det lettere og lettere for de nationalliberale at fremstille det liberale projekt som umuligt, så længe en sådan gruppe havde til huse i staten. Monrad kunne således i 1847 sammenligne en konstitution i helstaten med "at give en Mand, der vil skyde på os, en skarpladet Pistol, naar han kun har en der er ladet med løst Krudt."³²

Dette forhold mellem nationalismen og liberalismen er dog, hvad Habermas på det stærkeste pointerer, ikke logisk, men kun historisk. Det er for så vidt normativt korrekt, at demokrati har brug for den omtalte tillid mellem borgerne, men at denne kun kan eller burde være en konsekvens af fælles nationalitet, er ikke en logisk sandhed, det er nationalismens egen påstand.³³

I Danmark er det således igen her vigtigt at holde sig for øje, at den dansk-tyske konflikt i 1840'erne og med den holstenernes diskvalificering i forhold til det liberale projekt, var en konsekvens af politiseringen af det nationale, netop ikke omvendt. Men i 1840'ernes ophidsede stemning var det imidlertid rent retorisk forholdsvis let at få det til at se sådan ud. D.v.s. at udlægge nationalismen som en naturlig forudsætning for en demokratisering af statsstyret.

Borgerskabet – nationens kerne

Dette demokratiske argument suppleredes desuden ofte med et mere pragmatisk statsretsligt argument.

Nemlig at Holstens medlemskab af det tyske forbund medførte, at en konstitution, der også skulle gælde for dette hertugdømme, måtte godkendes af de tyske fyrster, hvilket unægteligt ville besværliggøre dens gennemførelse en hel del. Men en nationalistisk ejderpolitik var ikke den eneste logiske løsning på dette problem. Man kunne lige så vel have presset på for en løsrivelse af Holsten fra det tyske forbund.

I den før-nationale periode arbejdede man faktisk ud fra denne mulighed. Monrad kunne så sent som i 1840 proklamere, at under forudsætning af at Holstens bånd til det tyske forbund løsnedes, så ville en konstitution kunne lade sig gøre, idet, som han udtrykte det "Mægtig er Provinsforskelligheden, mægtig er Folkeejendommeligheden, men mægtigere end alt er Friheden".³⁴ Denne holdning forsvandt imidlertid sporløst efter 1842, og i 1847 kunne Monrad beskrive de nødvendige foranstaltninger for indførslen af en konstitution i fem ord: "Undertryk Slesvig og giv Holsten fri".³⁵

Nationalromantikken fandtes i kunsten allerede før det nationale blev politiseret. Her er det J.T. Lundby "En dansk kyst fra 1842.

Efter 1842 blev nationalismen altså af de nationalliberale fremstillet som den uundgåelige forudsætning for det liberale projekt, og det med stor succes. Når man herefter diskuterede konstitutionen, skete det for næsten alles vedkommende i en national diskurs. Denne sammensmeltning af det nationale og det liberale kan imidlertid, for de nationalliberales vedkommende, virke noget selvmodsigende, idet de jo med hensyn til den politiske magt altid havde været dybt elitære. Dette fremkommer med al ønskelig tydelighed i deres udkast til forfatninger i perioden før 1848.³⁶

De havde bestemt ikke tænkt sig, at andre end middelstanden skulle have del i den egentlige politiske magt og medbestemmelse. Men nationalismen orienterer sig jo - i hvert fald for så vidt at den som i Danmark byggede videre på en herdersk opfattelse af nationen - mod hele folket som en kulturel udifferentieret enhed.

Da de nationalliberale bragte nationen ind i det politiske rum, skiftede den imidlertid på dette område karakter. Man hentede inspiration hos den franske tænker Francois Guizot og konstruerede efter hans forbillede en center-periferi opfattelse af nationen. Den var for så vidt stadigvæk herdersk, idet nationen stadig defineredes objektivt, hovedsageligt ud fra sprog og

kultur eller rettere folkeskik, men ud over disse karakteristika havde den nu også en kerne. Nationens kerne var netop borgerskabet. De var nemlig i kraft af deres overlegne dannelse bærere af folkefornuften, og således også eksklusivt den del af nationen, hvor den offentlige mening dannedes og kom til udtryk. Magten burde således, mente man, reserveres for nationens kerne, i hvert fald indtil resten af befolkningen, dvs. fortrinsvis bønderne, var modnet i en sådan grad, at de kunne blive tiltroet ansvarlig medbestemmelse. Alle var således kulturelt lige og ens, men politisk var nogen mere lige end andre.³⁷

Alt i alt kunne en forklaring på nationalismens succes i det danske borgerskab generelt altså være, at den i den nationalliberale udlægning, via postulatet om nationens kerne, kombinerede borgerskabets elitært liberale politiske holdninger med allerede velkendte symboler og begreber fra deres borgerlige dannelse. Det nationale var ikke længere bare en del af deres kulturelle identitet, det blev lænket til deres politiske holdninger i et tilsyneladende logisk kausalfølelseskab.

Den nationalisme, som de nationalliberale stod for efter 1842, kunne således mobilisere borgerskabet både emotionelt og rationelt på én gang, samtidig med at den lovede netop dem magten. Nationen var ikke længere kun noget implicit og romantisk værdifuldt, den var nu også selve grundforudsætningen for borgerskabets ideelle stat: et rationelt styret konstitutionelt Danmark med magten og medbestemmelsen reserveret for den dannede, ansvarlige borger.

Fra denne vinkel synes det ikke længere så underligt, at store dele af den danske middelstand i årene efter 1842 lod sig betage af nationalismen. Som denne udgik fra de nationalliberale, var den netop skræddersyet til at danne bro mellem borgerskabets politiske ideer og dets kulturelle selvforståelse.

Nationalismens kombineret af det rationelle og det emotionelle, af staten og folket, skulle i årtierne efter vise sig stærk nok til at slå igennem i de bredere folkemasser af bønder og arbejdere. En nærmere undersøgelse af de dybere mekanismer bag disse samfundsgrupperes nationalisme ligger dog uden for denne artikels sigte.

Christoffer Leiding Kølvraa er stud.mag., BA i historie og europastudier.

Litteratur

- Bagge, Povl: *D.G. Monrads Statstanker*. København 1936.
 Bagge, Povl: *Akademikerne i dansk politik i det 19. århundrede*, *Historisk Tidsskrift*, årg. 12, IV, s. 423-470.
 Bagge, Povl (red.): *Danske Politiske Breve fra 1830'erne og 1840'erne*, bd. III. København 1949.
 Bjørn, Claus: *1848 - borgerkrig og revolution*. Danmark 1999.
 Frandsen, Steen Bo: *Opdagelsen af Jylland*. Århus 1996.
 Friisberg, Claus: *Den danske vej fra enevælde til demokrati*. Danmark 1998.
 Hobsbawm, Eric. J.: *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*. Cambridge 1990.

Jensen, Hans: *De Danske Stænderforsamlings Historie 1830-1848*, bd. I-II. København 1934.

Jørgensen, Claus Møller og Kenn Tabensen: '1848 - borgerkrig og revolution'. *Den Jyske Historiker*, Systemskiftet 1848-49 - retorik og realiteter. Nr 83/84, maj 1999, s. 204-227

Miller, David: *Citizenship and National Identity*. Cambridge 2000.

Nairn, Tom: *Faces of Nationalism*. London 1997.

Neergaard, Niels: *Under Junigrundloven*, bd. 1. København 1892.

Pedersen, Kåre Winkel: Om fortolkningen af Orla Lehmanns syn på valget. *Historisk Tidsskrift*, (2000), årg. 100, hæfte 2, s. 495-500.

Ploug, Carl (udg.): *Orla Lehmanns efterladte skrifter*, bd. IV. København 1874.

Rerup, Lorenz: *Slesvig og Holsten efter 1830*. København 1982.

Rerup, Lorenz: 'Fra litterær til politisk nationalisme. Udvikling og udbredelse fra 1808 - 1845.' Ole Feldbæk (red): *Dansk Identitetshistorie*, bd. 2, København 1991, s. 325-390.

Schulze, Hagen: *States, Nations and Nationalism*. Oxford 1998.

Seip, Jens Arup: 'Nasjonalisme som vikarierende motiv'. Jens Arup Seip: *Fra Embedsmannsstat til ettpartistat og andre Essays*. 1974.

Smith, Anthony D: *National Identity*. London 1991.

Vammen, Hans: 'Den københavnske revolution 1848 - Martsdagens nationalliberale magtovertagelse.' Bjørn, Claus (Red.): *1848-det mærkelige år*, Danmark 1998, s.67-85.

Østergaard, Uffe: 'The Geopolitic of Nordic Identity'. Øystein Sørensen og Bo Stråth (red.): *The Cultural Construction of Norden*. Oslo 1997. s. 25-72.

¹ Rerup, Lorenz: Fra litterær til politisk nationalisme. Udvikling og udbredelse fra 1808 - 1845, i Ole Feldbæk (red): *Dansk Identitetshistorie*, bd. 2, København 1991, s. 358

² Claus Bjørn, 1848 - borgerkrig og revolution, s. 71

³ Hobsbawm, *Nations...*, s. 22-23, 80-83

⁴ Schulze, Hagen, *States, Nations and Nationalism*, Oxford 1998, s.147-151 og Hobsbawm, *Nations...*, s. 21- 23

⁵ Bagge, Povl, Akademikerne i dansk politik i det 19. århundrede, *Historisk Tidsskrift*, årg. 12, IV, s. 423-470

Valgbarheden til forsamlingerne var fastsat ved tdr. hartkorn for landdeputerede og ved grundbesiddelse for byerne (Kbh: 8000 rdl. købstæder: 2000 rdl). For at have valget var kravet del halve. Det var således faktisk kun borgerskabets økonomisk stærkeste del, der kunne gøre politisk karriere. (Jensen, Hans, *De Danske Stænderforsamlings Historie 1830-1848*, København 1934, bd. I, 305 f.).

⁶ Rerup, Lorenz, *Slesvig og Holsten efter 1830*, København 1982, s. 25-29, 38-44

⁷ Friisberg, Claus, *Den danske vej fra enevælde til demokrati*, 1998, s. 49-56

⁸ Jensen, *Stænderforsamlinger*, bd. II, s. 220-222

⁹ Østergaard, Geopolitic of..., s. 66, Vammen, Hans, *Den københavnske revolution 1848 - Martsdagens nationalliberale*

magtovertagelse, i: Bjørn, Claus (Red.), *1848 - det mørke år*, Danmark 1998, 69-70 og Frandsen, Steen Bo, *Opdagelsen af Jylland*, Aarhus 1996, s. 254, 277-281. Denne opfattelse er dog ikke ny, også i Niels Neergaards klasiske værk om junigrundloven hentydes der til en sådan forklaring på det nationale pludselige prioritering (Neergaard, Niels, *Under Junigrundloven*, bd. 1, København 1892, s. 15-16)

¹⁰ Seip, Jens Arup: 'Nasjonalisme som vikarierende motiv' i Jens Arup Seip: *Fra Embedsmannsstat til ettpartistat og andre Essays*, 1974, s. 78-85

¹¹ Jensen, *Stænderforsamlinger...*, bd. II, s. 222-223, 272

¹² Frandsen, *Opdagelsen...*, s. 245-246, Citat: Jensen, *Stænderforsamlinger...*, bd II, s. 313

¹³ Jensen, *Stænderforsamlinger...*, bd II, s. 305-309, 319-320

¹⁴ Rerup, Lorenz: Fra litterær til politisk nationalisme. Udvikling og udbredelse fra 1808 - 1845, i: Ole Feldbæk (red): *Dansk Identitetshistorie*, bd. 2, København 1991, s. 371-372

¹⁵ Ploug, Carl (udg.), *Orla Lehmanns Efterladte skrifter*, udg., bd. IV, København 1874, s. 267

¹⁶ Jensen, *Stænderforsamlinger...*, bd. II, s. 361-362

¹⁷ Frandsen, *Opdagelsen...*, s. 277-281

¹⁸ Hobsbawm, *Nations...*, s. 10

¹⁹ Friisberg, *Den danske vej...*, s. 119-121

²⁰ Bagge, Povl (red.), *Dansk Politiske Breve fra 1830erne og 1840erne*, bd. III, København 1949, s. 317

²¹ Friisberg, *Den danske vej...*, s. 114-115

²² Se f.eks. Nairn, Tom, *Faces of Nationalism*, London 1997, s. 47-56

²³ Citat: Frandsen, *Opdagelsen...*, s. 65, Afsnittet generalt: Ibid, s. 63-70 og Rerup, Lorenz, *Slesvig...*, s. 60-63

²⁴ Frandsen, *Opdagelsen...*, s. 56

²⁵ Se f.eks. Smith, Anthony D., *National Identity*, London 1991, s. 119-122

²⁶ Rerup, Lorenz, *Fra litterær til...*, bd. 2, s. 330-344

²⁷ Jørgensen, Claus Møller og Kenn Tabensen: '1848 - borgerkrig og revolution', i: *Den Jyske Historiker*, Systemskiftet 1848-49 - retorik og realiteter, Nr 83/84, maj 1999, s. 218-220

²⁸ Østergaard, Uffe: The Geopolitic of Nordic Identity, i: Øystein Sørensen og Bo Stråth (red.): *The Cultural Construction of Norden*.Oslo 1997, s. 53

²⁹ Habermas, Jürgen: The European Nation-state - Its Achievements and Its Limits: On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship, in G. Balakrishan (ed.), *Mapping the Nation*, London 1996, s. 283-289. For en mere udførlig beskrivelse af nationalismens forhold til den liberale statsborger se: Miller, David, *Citizenship and National Identity*, Cambridge 2000, s. 81-96

³⁰ Frandsen, *Opdagelsen...*, s. 263

³¹ Jørgensen, 1848..., s.222-223

³² Bagge, Povl, *D.G Monrads Statstanker*, København 1936, s. 39

³³ Habermas, *European Nation-state...*, s. 288

³⁴ Bagge, *Monrads...*, s.34

³⁵ Ibid , s.38

³⁶ For D.G Monrads forfatningsudkast se Bagge, *Monrads...*, s. 27, for Orla Lehmanns se Ploug, *Orla Lehmanns...*, s. 244ff.

³⁷ Bagge, *Monrads...*, s. 27-29 og Frandsen, *Opdagelsen...*, s. 48